

KUTATÓÚTON

„MINÉL TÖBBEK KUTATOK E TÉMÁBAN, ANNÁL BONYOLULTABBNAK LÁTOM A VÁLASZT”

STEFANO BOTTONIVAL FILEP TAMÁS GUSZTÁV BESZÉLGET

Filep Tamás Gusztáv (FTG): *Milyen iskolákba jártál, hogyan alakult az érdeklődésed, kellett-e magyarázkodnod a neved miatt – hogy „mit keresel ezzel a névvel a magyar kultúrában” –, s hogyan kerültél kapcsolatba éppen a magyar a kisebbségek történetével?*

Stefano Bottoni (SB): Vegyes családból származom, édesanyám magyar – magyarországi magyar, amennyiben ennek van relevanciája –, apám olasz ember. Édesanyám 1970-ben vándorolt ki, ha mondhatom így. Egyszerűen férjhez ment, így jutott ki Olaszországba, akkoriban ez viszonylag népszerű gyakorlat volt. Nem volt ő politikai vagy gazdasági menekült, csak éppen szerelmes volt, és mellette nem érezte túl jól magát abban a rendszerben, s ennek nyilvánvalóan az én szocializációmra is volt hatása. A nevem adott volt, de nem érdektelen, hogy amikor 1977-ben anyakönyveztettek – kaptam Bolognából egy rendes olasz nevet, azaz a Stefanót –, a magyar hatóságok azt mondták, amikor anyám bevitte a papírokat, hogy van ennek a névnek egy jó magyar változata. Így lettem én a magyar hatóságoknak – és ma is az vagyok, mint kettős állampolgár – Bottoni István. Az Istvánt nem szoktam használni, idegennek érzem. Itt a családban mindig Istunak becéztek, de ez más dolog – az egy gyereknev. Stefano maradtam magyar környezetben is, ami miatt néha magyarázkodni kell, inkább azért, mert nem tudják hova tenni, nem tudják leírni, így születnek meg a Bottini, Bot Tóni, Sztefanov és egyéb változatok. De nem volt ebből soha komoly adminisztrációs problémám. A kettős státusz, a kettős állampolgárság sem okozott semmiféle gondot.

FTG: *Kezdetől fogva kettős állampolgár voltál?*

SB: Kezdetől. Volt egy időszak, amikor nem újtottam meg a magyar útlevélemet, nem volt érvényes magyar okmányom, de az állampolgárság akkor is érvényben volt. Minden évben jöhettek Magyarországra.

FTG: *Jöttél is.*

SB: Pontosan, hiszen édesanyám nem disszidált, hanem legálisan áttelepült, és ez a kapcsolattartás lehetősége szempontjából sokat számított. Minden évben idejöttünk egy hónapra. Beadtuk a vízumkérelmet, már tavasszal, tavasz előtt, és júliusban, augusztusban, körülbelül augusztus 20-ig mindig

itt nyaraltunk. A '80-as években megkaptam egyfajta alapszintű magyar szocializációt, ami jelenti a Balatont, jelenti Budapestet, a Vidámparkot...

FTG: *A nagyszülőket?*

SB: A nagyszülőket, a játszótársakat, a tévémacit, a túró rudit, mindazt, ami a '80-as évek Magyarországot jelképezi, ezt a nagyon lájtos Kádár-rendszerrel, amiből nem is éreztem, hogy egy nagyon más világba jönnék... Minden kopottabb volt egy kicsit Bolognához képest, de nagyon rendszerezett és könnyen megszokható.

FTG: *Mondhatjuk azt, hogy magyar az anyanyelved?*

SB: Technikailag igen, mert anyám nyelve... bár mindig a második volt. 2002 óta élek csak inkább Magyarországon, azóta erősödött a magyartudásom. Akkor tanultam meg írni magyarul. Korábban nem nagyon olvastam magyarul, mivel a nyelvet nem tanultam az iskolában. Vannak azért gátlásaim a nyelvtant illetően, nem is beszélve az irodalomban jól ismert kötelező olvasmányokról. Ott egészen elképesztő lyukak vannak, ezeket nem is fogom tudni betölteni. Ha kamaszkoromban nem olvastam Jókai Mórt vagy Vörösmartyt, nehezen tudom elképzelni, hogy ebben a korban és ilyen kevés szabad idővel ezt be tudjam pótolni.

FTG: *Olaszul sem olvastál magyar írókat?*

SB: Olaszul? Néhányat igen, meg egy pár remekművet magyarul is, de nagyon-nagyon elvétve. A nyelvet tehát mindig használtam, aktívan, jó kiejtéssel, viszonylag nagy szókinccsel. Amikor idejöttem, reaktiváltam, amikor nem jöttem, akkor passzívan élt bennem. Ideérkezés után mindig volt egy két-három napos átállási idő, de ez elég normális. Ezt látom a kicsi fiamon is. Kell egy néhány órás vagy néhány napos idő, hogy az ember átálljon. Ez jelenthet nyilván egyfajta érzelmi azonosulást; mindig tudtam, hogy félig magyar vagyok. Ez bennem volt, belém táplálták, de magamtól is jött. Amikor kamasz voltam, és már nagyon erősen érdekelt a közélet vagy a történelem, akkor ezek az érzelmi motívumok előjöttek. Itt voltam '89 nyarán, s többször mentünk tüntetésekre, amiket mai fejjel nem is tüntetéseknak, hanem inkább vidám happeningeknek lehetne nevezni. Például a Fidesznek volt valami rendezvénye a Kongresszusi Központ előtti parkban, kiállítottak egy rozsdásodó Trabantot, és ráírták, hogy „KGST”. És mindenki csak jóízűen nevetett. Akkor is itt voltam, 1991. augusztus 19-én, amikor Moszkvában kitört a Gorbacsov-ellenes puccs. Akkor – erre nagyon élénken emlékszem – otthon édesanyámék fél nap alatt eldöntötték, hogy azonnal felülünk az első vonatra, és hazamegyünk Bolognába. A szüleink féltek attól, hogy Pesten is történhet valami, mi pedig itt rekedünk.

FTG: *Olasz ágon, édesapád részéről mutatkozott valamilyen különösebb érdeklődés a magyarok iránt?*

SB: Annyi, hogy az ilyen családokban létrejön egy érzelmi kötöttség. Édesapám nem beszél magyarul, de viszonylag sokat ért, tudja követni a beszélgetéseket, és szerintem kívülről nagyon jól látja a magyarokat. Laikusként – a bankszférában dolgozott, az egy egészen más terület – fölismert néhány alaptulajdonságot, a pesszimizmust, az önsorsrontást, feltűnt neki, hogy a magyarok mindig a múltba néznek, betegesen kötődnek a traumájukhoz. Nagyon ritkán beszélnek a jövőről, annál inkább a múlttól. Ebben a megfigyelésben van igazság. Senki nem szereti manapság a nemzetkarakterológiát, de – hogy is mondjam? – azért tudjuk, hogy vannak ilyen vonások a magyarokban, olyan tömeges jelenségek, amelyekről azt mondjuk, hogy ez egyfajta néplélektan...

FTG: *Ezek azonban általában időlegesen, egy bizonyos történelmi korszakban alakulnak ki...*

SB: Persze, a magyar pesszimizmus 1918 előtt valószínűleg nem volt ennyire döbbenetesen fejlett, ma viszont stabil. Apám ezeket elég jól látja, ennyi az ő érzelmi azonosulása. Olaszországban viszonylag sokat foglalkoztam magyar ügyekkel, ma is gyakran írok bel- és külpolitikai elemzéseket tudományos folyóiratoknak, internetes lapoknak. Ő rajtam keresztül követi ezeket a fejleményeket, s ha ott elhangzik valami, írnak valamit Magyarországról, azonnal megtudom. A családot nyilván foglalkoztatja, hogy mi történik itt, sőt ez az utóbbi néhány évben nagyon megerősödött. Részben rajtam keresztül, illetve miattam, tudják, hogy szerepelek a médiában, s ami ott szóba kerül, az nyilván kötődik a gyermekük pályafutásához, de van ezen túl érzelmi azonosulás is azzal, ami itt történik. Persze ez nem mindenkinél egyforma. A húgom tíz évvel fiatalabb nálam, viszonylag jól tud magyarul, de benne kisebb mértékű az azonosulás. Ő kevesebbet is járt Magyarországra, nem jött minden évben. Majdnem húsz éve ingázom. 2002-ig onnan ingáztam, 2002 óta innen. Ez, amikor havonta-kéthavonta mészhöz látogatok, létrehoz egy állandó kapcsolatot, s ez rendkívül fontos. Itt most ugyanolyan jól tudom érezni magam, mint Bolognában. Sokáig nem volt így, de mára ez a két hely egyenrangú lett.

FTG: *Menjünk végig az iskolákon. Hol tanultál?*

SB: Bolognában humán gimnáziumnak nevezik azt az iskolatípust, amelybe én is jártam. Tradicionális iskolarendszer működik ott, a Gentile-féle reform hozta létre 1923-ban. Az utóbbi években változott egy kicsit – amikor én végeztem, 1996-ban ('91 és '96 között jártam gimnáziumba), olyan, mindenki számára kötelező tantárgyak voltak, mint ógörög, latin, filozófia, történelem, művészettörténet s olasz irodalom töménytelen mennyiségben. Matek heti

két órában volt, éppen csak egy csipetnyi, hogy megfűszerezze az életünket, a többi az csak szenvedés volt: kémia, fizika. Ez tehát nagyon masszívan human profilú gimnázium volt – mondhatnám: elit gimnázium –, a városban a második leghíresebb ilyen jellegű iskola. Jó éveim voltak ott, diákvezérszerűség voltam, részt vettem mindenféle baloldali dologban, iskolafoglalás, tüntetések... mozgalmas időszak volt ez.

A '90-es évek eleje-közepe Olaszországban politikailag zűrzavaros időszak volt, akkor omlott össze az első köztársaság, jött Berlusconi és vele együtt egy újfajta politizálás, új pártok, új berendezkedés. A diákság egy része nagyon aktív volt. Utólag úgy mondanám, hogy bulikat szerveztünk, ilyen bulira emlékeztető happening volt az egyhetes iskolafoglalás, de mi ezeket nagyon komolyan vettük. Ez hozzátartozott egyfajta szocializációhoz, valami olyasmi volt, mint Magyarországon a gólyatábor. Azzal a különbséggel, hogy azt itt megszervezik a diákoknak, s az egyetlen dolog, amit meg kell tenniük, az, hogy berúgjanak. Olaszországban mi szerveztük az egészet, noha akkor éppen olyan tanári gárda volt, amely döntően régi '68-asokból állt, akik maguk is részt vettek iskolafoglalásokban harminc évvel azelőtt, tehát a legtöbben szimpatizáltak a diákokkal. Volt, aki bejárt velünk órára, vagy szemináriumokat tartott, vagy alternatív előadást, az anyukák pedig sütötték nekünk a süteményeket, a pizzát. A szülők nagy része abszolút empatikus volt, de még az igazgató is. A rendőrök bejöttek naponta egyszer, megkérdezték: „Fiúk, minden rendben?”, noha tudták, hogy a harmadik emeleten füveznek...

Bologna erős baloldali hagyományokkal rendelkező város, bár az is igaz, hogy az első világháború után épp itt szerveződtek az első fasiszta sejtek. 1943 után aztán minden megváltozott, és Bolognából masszívan kommunista város lett. Én egy ilyen nagyon kiszámítható, strukturált, nyugatias baloldali világban nőttem fel, ami a szociális érzékenységet vagy egyfajta – most csúnyát mondok – osztályszemléletet, a luxus életvitellel szembeni averziómat valahogy azért befolyásolta. Ez később is, amikor már kiváltam a baloldali világból, vagy mondjuk úgy, hogy inkább liberális-konzervatív lett a politikai irányultságom, bennem maradt. Az a létező szocializmus, az a polgárosult szociáldemokrácia, amiben Bolognában éltem gyerekkoromban, az a mediterrán néplélektannal fűszerezett, de skandinávyszerű világ az emlékeimben örökké úgy marad meg, mint az egyik legjobban élhető világ. Az egyetemig boldog és kiegyensúlyozott időszak volt, az egyetem volt nagyon nyomasztó. Bologna, ugyanott. Történelem szak.

FTG: *Egyszakos voltál?*

SB: Egyszakos. Ezen belül jelenkor-történelem. Kimondottan erre a pályára készültem, illetve tizennyolc évesen újságíró szerettem volna lenni, és majdnem médiaszakra felvételiztem, aztán az utolsó három napban megdöntöttem magam. Umberto Eco indított akkor, a '90-es évek közepén egy

nagyon felkapott médiaszakot Bolognában, mindenki oda akart menni, legtöbben aztán munkanélküliek lettek végül, filléreket kerestek a szakmában a túltermelés miatt. Oda mentem volna, de nagyon kemény volt a felvételi. Máshol nem volt felvételi, befizetted a tandíjat és beiratkoztál. Én is így tettem aztán.

Az újságírói véna nyilván bennem van, de inkább úgy döntöttem, hogy történész szeretnék lenni. Hogy ez majd konkrétan mit jelent, azt nem tudhattam. Olaszországban a történész szakma gyakorlatilag nem létező fogalom, és ez elsősorban a jelenkorral foglalkozókra érvényes. Annak, aki oda jelentkezik, tudnia kell, hogy 85-90% a valószínűsége, hogy nem a szakmájában fog majd dolgozni, hogy vagy elhagyja majd a pályát, vagy el sem végzi az egyetemet.

FTG: *Ehhez nem kapcsolódik tanári diploma?*

SB: Nem, abszolút nem. Lehettem volna tanár, de az olasz rendszer nagyon érdekes módon van kitalálva. Én ezzel a diplomával 5-8. osztályban taníthattam volna történelmet, ami azért nem túlságosan nagy pálya, vagy a szakmunkásképzőben. Gimnáziumban nem taníthattam volna, mert a tanrend csak egy filozófia vizsgát tartalmazott, a tanári pályához ehhez több kellett volna, plusz egy latin vizsga. Olaszországban a középiskolában ugyanis párhuzamosan kell tanítani történelmet és filozófiát. Nincs olyan, hogy történelemtanár.

Utólag megítélve nem lehetek túl elégedett azzal a színvonallal, amivel az egyetemen találkoztam. Amit a gimnáziumban tanultam történelemből, az pedig botrányos volt. Az ottani tanárom filozófiát végzett valamikor a '70-es évek elején, nyomta belénk Marxot, akit láthatóan szeretett, de nem tudott velünk megértetni. Én tehát önszorgalomból kezdtem jó történelmet olvasni, néhány klasszikussal kezdve. Nem volt senki, aki a kezembe nyomta volna a fontos könyveket. A történelemoktatás nem erőssége az olaszországi iskola-rendszernek; szinte minden gimnáziumi tanár filozófiát végzett, történelmet nagyon kevesen. Számukra a történelem, főleg a jelenkor csupa nyűg, mert nem értenek hozzá, és mert erősen átpolitizált.

FTG: *Hogyan választottál szakdolgozati témát?*

SB: Amikor döntenem kellett, 1999-ben, már motoszkált bennem az, hogy valamilyen magyar témáról kellene írni. A tanárok is mondogatták, logikus is volt, hogy „ha már tudsz egy furcsa nyelvet, amit senki sem ismer, használd ki, tudnál te közép-európai vagy magyar témáról írni”. Áttételesen jutottam el a magyar kisebbség tematikájához, egészen pontosan a második világháború utáni korszakhoz. Valahogy úgy gondolkodtam, hogy Trianonról mindent tudunk – ami természetesen nem volt igaz –, de a '45 utáni korszakról kevesen írtak, s ebben kéne kutakodni. Az a dolgozat, amit akkor megírtam,

ma egy doktorinak felelni meg, majdnem 400 oldal volt. Másfél évig kutattam meg írtam. Akkor voltak még ilyen szakdolgozatok Olaszországban. Döbbenetesnek tűnik, de a bolognai rendszer bevezetésének egyik legsúlyosabb következménye éppen a szakdolgozatok elértéktelenedése volt. Ma az alapképzésben gyakoriak a nevetségesnek hangzó 40-45 oldalas irományok. De akkor a 200-250 oldalas dolgozatok nem voltak ritkák, nagy részük nem kompiláció, hanem önálló kutatómunka eredménye volt.

FTG: *A tiédnek mi volt a tárgya?*

SB: Az 1944 és 1949 közötti korszak összehasonlító magyar kisebbségtörténete: Románia, Jugoszlávia, Szovjetunió, Csehszlovákia. Románul akkor kezdtem olvasgatni. Az olasz nyelv alapján könnyű volt, szótárral viszonylag jól megértettem. Arra volt jó ez a szakdolgozat, hogy másfél év alatt, 1999 nyara és 2001 tavasza között elolvastam a rendelkezésre álló magyar szakirodalmat. Akkor kerültek a kezembe Bárdi Nándor, Szarka László, Vincze Gábor és mások alapművei. Romsics Ignácnak pont akkor jelent meg a kelet-európai nemzetiségi kérdés elméleti és történeti vonatkozásait összefoglaló remek kötete (*Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*, Napvilág, 1998). És nem sokkal korábban jelent meg Rogers Brubaker könyve, melynek élénk recepciója volt főleg Kántor Zoltánnak köszönhetően, aki a nyugati szakirodalmat honosította. Szóval átalakulóban és felfutóban volt akkor a szakma, biztosan emlékszel, akkor lépett ki a kimondottan sérelmi diskurzusból, akkor honosodott meg a társadalomtörténet, megjelentek a témában az első alaposabb munkák, például Vadkerty Katalin úttörő trilógiája az 1944 utáni szlovákiai magyarságról. Ez még azelőtt történt, hogy Olaszországban felfutott volna az etnikai tematika. Amikor ez a 2000-es évek elején elkövetkezett, én már jelentős előnnyel indultam ezen a versenyen. A magyar háttér rendkívül fontos volt, hiszen az olasz történészek közül alig vannak, akik magyarul olvasnak, és a magyar szakértők is vagy 1956-tal foglalkoztak, vagy a Horthy-korszakkal, de mind politikatörténészek voltak. Addig senki nem vizsgálta komolyan levéltári források alapján a magyar kisebbségi tematikát, amelyen keresztül fél Közép-Európát át lehet világítani, és más országok belpolitikájába is nyerünk bepillantást. Nem nagy érdem, de ezen a területen én voltam az első, és ebből éltem egy-pár évig. A doktorim témája is valami hasonló lett.

FTG: *Érteni értettél románul, de később, úgy tudom, komolyan nekifeküdtél.*

SB: Nem komolyan – viszonylag jól vagy érthetően beszélem, viszonylag jó a kiejtésem, a szókincsem, de soha nem jártam románórára. Volt egy románkönyvem, egy szótár, egy nyelvtankönyv, de a felénél szörnyen unalmasnak találtam és abba hagytam. Viszont amikor kint voltam Romániában, minden alkalmat megragadtam, hogy románul beszéljek, hogy hallgassam,

ahogy beszélnek, s akkor fejlődött sokat a nyelvtudásom. Nem voltak gátlásaim a román nyelvvel kapcsolatban – a magyaroknál gyakran tapasztaltam ilyen blokkolást –, ha hibáztam, legfeljebb hivatkoztam arra, hogy: bocsánat, én olasz vagyok, mit vártok el tőlem? Az a közvélekedés Romániában is, hogy az olaszok nem tudnak, nem is nagyon akarnak megtanulni nyelveket, és általában olaszul beszélnek. Akkor én most teszek egy kísérletet, erőfeszítést, méltányoljátok, hogy próbálkozom! Bár nyilván beszélhetnék románul sokkal jobban is.

Aztán jött az angol, aztán a magyar: el kellett kezdenem magyarul nemcsak gondolkodni meg beszélni, hanem olvasni meg írni is. Az első magyar kísérleteim – anyámék emlékeznek – szörnyűek, vagy másikk szempontból nagyon szórakoztatóak voltak. Fonetikusan írtam, meg kellett tanulnom a szabályokat, a mondatszerkezeteket. Ez több mint tízéves feladat volt.

Stefano Bottoni (Bologna, 1977) történész, 2001-ben végezte a Bolognai Egyetem történelem szakát, majd ugyanitt doktorált 2005-ben. 2006 és 2013 között a Bolognai Egyetem óraadó tanára volt, 2009 óta a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, 2012-től főmunkatársa.

Fő kutatási területe a nemzetiségi politika Kelet-Közép-Európában, különös tekintettel az erdélyi kérdésre; az államépítési törekvések Romániában a szocialista korszakban; a külpolitika és magyarságpolitika a Kádár-korszakban. Az utóbbi években tudományos érdeklődése a román és magyar állambiztonsági szervek összehasonlító szervezettörténete, valamint a szocialista korszakban tapasztalható mindennapi erőszak felé irányult.

2007–2008-ban részt vett a Volkswagen Stiftung által támogatott *Schleichwege: Inoffizielle Begegnungen und Kontakte sozialistischer Staatsbürger 1956–1989* című nemzetközi projektben. 2012-ben vendégkutatóként részt vett a potsdami Zentrum für Zeithistorische Forschung által koordinált *Physical Violence and State Legitimacy in Late Socialism* című nemzetközi projektben.

Legfontosabb publikációi: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*, Pro-Print, Csíkszereda, 2006 (főszerkesztő); *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története 1952–1960*, Pro-Print, Csíkszereda, 2008; *Un altro Novecento. L'Europa orientale dal 1919 ad oggi*, Carocci Editore, Roma, 2011.

FTG: *Hogyan kapcsolódtál be a magyar tudományos életbe, az itteni „kisebbségtudományba”?*

SB: Ahogy a III/III-as nyelvezet fogalmaz: fokozatos bevonással. Az első kapcsolat a Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok Központjával alakult ki már 1999 áprilisában, miután eldöntöttem, hogy összehasonlítható magyar kisebbségtörténetet szeretnék írni. Hozzá kell tennem, hogy noha mindig szerencsém volt eddig a munkahelyeimen, mert kiváló kollégák és megértő főnökök vettek, vesznek körül, a Teleki valami egészen más szellemiséget képviselt. Nem hiszem, hogy csak azért nosztalgiazok, mert régen bezárták – elképesztően durván, ezt soha nem fogom megbocsátani azoknak, akik megtették –, hanem azért, mert aki ismerte a régi Teleki légkörét, a kávé- és cigarettaszünetekben folyó vitákat, az éves konferenciák színvonalát, az tudja, mi van e szavak mögött. Nekem a Teleki Intézet jelentette a legfontosabb tudományos szocializációt, nem beszélve arról, hogy Papp Z. Attilát, Bárdi Nándort, Kántor Zoltánt, Kovács Évát vagy Ablonczy Balázst hallgatva kezdtem igazán megérteni Magyarországot és a régió habituéit.

FTG: *Oda küldtek, a Teleki Intézetbe, vagy magad ajánlkoztál?*

SB: Én használtam ki a nyári időszakot, amit egyébként is itt töltöttem. Ebben a két évben, 1999 és 2001 között az egyetem egyhónapos, jól fizetett ösztöndíjat biztosított külföldi kutatásra, a szakdolgozat megírására. Az olasz egyetemi szféra nyomorúságos helyzetében ma fel sem merülhetne egy ilyen támogatás, de akkor – mint mondani szokták – még nem gyűrűzött be a válság, a bolognai egyetem pedig jól gazdálkodó és megfelelően ellátott, nagy apparátus volt. Az öt hétből hármat Pesten töltöttem, egyet Szegeden a Lackó Sándor filozófus vezetésével működő, és akkor éppen virágzó Társadalomelméleti Gyűjteményben, azaz a Doktárban (ott ismerkedtem meg Vincze Gáborral, aki ott dolgozott és a romániai anyagokért felelt). Az utolsó hetet pedig Bárdi Nándorral töltöttem – ez volt az első romániai utam – 2000. január végén, végig Nagyváradtól egészen Csíkszeredáig s vissza, ami fantasztikus élmény volt. Mondhatnám, Nándi beavatott Erdélybe! Akkor láttam először azt a világot, amiről oly sokat olvastam már, és döbbenetes volt. Akkor nagyon megerősödött bennem, hogy nekem ezzel a térséggel, s ezekkel az emberekkel kell foglalkoznom.

FTG: *Előadásra is felkérték a Telekiben?*

SB: Persze, az elsőt még friss doktoranduszként, 2002-ben tartottam meg a nagy éves konferencián. Abban az évben jártam Londonba kutatni a brit külügyi iratokat, és előadtam a második világháború utáni brit álláspontot az erdélyi kérdést illetően. Nem volt ez túlságosan eredeti teljesítmény, csak kibogarásztam néhány érdekes iratot. Külső perspektíva egy külső ember-

től – ez volt a poén. Megtartottam az előadást, ami aztán kötetben is megjelent. Ez volt a második írásom, amelyik megjelent magyarul – az elsőt még a *Regió*-ba írtam 2000-ben, nagyon aktuális témáról: a kettős állampolgárság Olaszországban. Ezt még olaszul írtam, s Erdősi Péter fordította le olyan érzékenységgel, hogy a magyar szöveg szebb lett, mint az eredeti. Akkor még nem is vállalkoztam volna arra, hogy magyarul írjak, legfeljebb e-mailt. No, ez a 10 oldal lett az első publikációm. Akkor tanultam meg, mit jelent tudományos cikket írni. Most közhelynek tűnik, de rengeteget köszönhetek ilyen vonatkozásban is a Telekinek, ott zajlott le az a szakmai szocializáció, ami Olaszországban nagyon trehány módon vette kezdetét.

2002-től, amikor megkaptam a hároméves, államilag finanszírozott doktori ösztöndíjat, úgy döntöttem, hogy átköltözök Magyarországra, és innen jártam Bolognába kéthavonta az egyetemre. Voltak szakmai beszámolók, műhelykonferenciák, miegymás. Ez idő alatt gyakorlatilag azt csináltam, amit akartam. Akkor még nem volt se doktori iskola, se tanítási kötelezettség. Csak kutatni kellett, és elvárták – ezt viszont nagyon szigorúan –, hogy három év alatt kész legyen a doktori disszertáció. S akkor kialakítottam azt a munkarendet, hogy 3-4 hét Budapest, 1 hét Erdély vagy Bukarest, majd pár nap Bologna.

FTG: *Ez az áttelepülés valami hivatalosságot jelent, vagy csak annyit, hogy éppen itt laksz?*

SB: Az utóbbit. Hivatalos változás nem volt, nem is kellett már, szerencsére. Annyi az egész, hogy háromhavonta utazom, de azelőtt is utaztam havonta vagy kéthavonta, fel sem merült korábban, hogy egy helyben üljek. S akkor már Romániába sem kellett vízum, ami nagy dolog. Mert 2001-ig mint olasz állampolgárnak vízum is kellett, ha Romániába utaztam, ami pénzbe került, meg el kellett menni Milánóba a konzulátusra. Magyar állampolgárságom ugyanis volt, de lejárt az útlevelem, és nem akartam belebonyolódni a bürokráciába. Bukarest éppen 2001. január 1-jétől törölte el egyoldalúan a nyugat-európai államok polgárai számára fenntartott vízumkötelezettséget, és szabadon mozoghattam, óriási dolog volt! Folyamatosan köröztem a három ország között. A Teleki volt a befogadó intézet. Úgy lett a Telekiben, ha nem is dolgozószobám, de a dohányzóban asztalom egy géppel, hogy nem volt státuszom, csak egyszerűen ott voltam. És ők úgy fogadtak be, mint egy igazi munkatársat. Mindenki, Czoch Gábortól kezdve teljesen normális dolognak vette, hogy ez az olasz gyerek ott van velük. Egyszerűen egy közösség része lettem.

FTG: *A hivatalos integráció a Teleki után hol történt?*

SB: 2005 januárjában járt le a doktori ösztöndíj, májusban már meg is védtem a disszertációt. Vége lett azonban – anyagi oldalról – a jó világnak, bár azt

ígérték Bolognában, hogy majd ősztől szerződéses oktatóként folytathatom. Meg is történt, csakhogy abból a pénzből egyszerűen nem lehetett megélni, én viszont továbbra is Pesten szerettem volna lakni. 2006 áprilisa és szeptembere között posztdoktori ösztöndíjat kaptam a Telekitől, nyáron pedig sikeresen megpályáztam egy hároméves MTA Bolyai-ösztöndíjat, melynek szintén a Teleki lett a befogadó intézménye. Majd a Teleki megszüntetése után az MTA Kisebbségkutató Intézetéhez kerültem a Teleki Intézetből átvett több munkatárssal együtt. Amikor 2009 szeptemberében a Bolyai is lejárt, felmerült annak a lehetősége, hogy munkatársi státuszba kerüljek az MTA Történettudományi Intézetében. Óriási lehetőség volt számomra, hogy felvettek. 2009. november 1-jétől dolgozom ott, miközben tavalyig Bolognában a Politikatudományi Karon is tanítottam minden második félévben egy általános *Kelet-Európa története* című kurzust, addig, amíg másokkal együtt pénzügyi okok miatt leépítettek. Gyakorlatilag – nem is úgy mondom, hogy kiszorultam – egyszerűen vége lett ennek a kapcsolatnak. Megmarad az érdeklődés, de egyre inkább úgy tekintenek rám, hogy „ez az a fiú, aki most Magyarországon dolgozik”.

FTG: *Ez az ösztöndíj a határon túli magyaroknak járt, vagy mindenki pályázhatott?*

SB: A Bolyaira bárki jelentkezhetett. Azt hiszem, akkor még 35 év volt a korhatár, talán 40, most már 45. Tehát most egy olyan ember, amilyen én voltam akkor, friss doktor, nem is pályázhat jó eséllyel, hiszen túl kevés a publikációja, nincs szakmai előélete. Akkor még lehetett. Mindig volt, ha jól tudom, egy informális határon túli „keret”, a zsűri odafigyelt arra, hogy olyan fiatal tudósok is hozzájussanak az ösztöndíjhoz, akik nem magyarországiak és nem Magyarországon dolgoznak. Abban az évben én kaptam meg, előtte Pál Judit, később Hunyadi Attila, most Novák Csaba Zoltán.

FTG: *Most egy kicsit meg fogjuk bolygatni az időrendet. Vissza szeretnék majd térni a nagymonográfiára, de ide is tartozik a különböző nyelvű változataira vonatkozó kérdés. Önálló műveid közül, tehát azon könyvek közül, amelyeket nem összeállítottál, amelybe nem egyetlen tanulmányt írtál, a romániai Magyar Autonóm Tartományról szóló munkád a főműved, legalábbis eddig. Három nyelven jelent meg: olaszul, románul és magyarul. Hogyan fogadták ennek a munkának a különböző változatait? Az olaszokat mennyire érdekli ez a téma, a románok mire tudják használni az eredményeit, és tanulnak-e belőle a magyarok?*

SB: Nem egyetlen, teljesen azonos műről beszélünk. A következőként alakult a dolog: volt egy doktori disszertációm, amit 2005-ben védtem meg. Az olasz könyv nagyon más, mint a doktori disszertáció, mert a disszertáció kimondottan a Magyar Autonóm Tartományról szól. Ilyen tekintetben a magyar könyv, a *Sztálin a székelyeknél* sokkal közelebb áll az eredeti olasz disszertációhoz. Ami más, az az olasz meg a román könyv, már a címük is jelzi,

hogyan ott az egész román kommunista rendszer nemzetiségi politikáját próbáltam áttekinteni az 1945 és 1965 közötti évekre, a Gheorghiu-Dej-korszakra vonatkozóan. Főleg a magyarságpolitikát, s ezen belül a Magyar Autonóm Tartomány történetét. Az olasz és a román szöveg gyakorlatilag egyforma, és tágabb perspektívát ad, az eredeti doktori meg a magyar könyv viszont kimondottan a magyar autonóm tartománnyal foglalkozik.

FTG: *A román és az olasz könyv vázlatosabb?*

SB: Nem teljesen. Vannak olyan részek, például a zsidó demokratikus bizottságról, amelyeket a magyar könyvbe egyszerűen nem építettem be. Lehetett volna még egy tanulmányt írni erről, de erre már nem volt erőm. A magyar könyvben tehát sokkal-sokkal részletesebben foglalkoztam az autonóm tartomány belső életével és az 1956-os forradalom romániai hatásaival. Úgy gondoltam, hogy ez az olaszokat nem fogja annyira érdekelni, s ebben valószínűleg igazam volt. Nem mintha Gheorghiu-Dej nemzetiségpolitikája lázba hozta volna őket. Az olasz könyvet – az jelent meg először, 2007-ben –, úgy gondolom, jól fogadták, összesen nyolc recenzió és ismertető jelent meg róla nemcsak olasz tudományos lapokban, hanem több vezető nemzetközi folyóiratban (például *Slavic Review*, *Journal of Cold War Studies*, *Europe-Asia Studies*). Erre máig büszke vagyok, kevés olasz nyelvű – főleg elsőkönyves – szerzővel esik ez meg!

De ez igazából partikuláris téma az olasz történetírásban. A románok nem használták igazán. Megjelent románul 2010-ben, a kolozsvári Kisebbségkutató Intézet és a Kriterion Kiadó közös gondozásában, de a tudományos művek terjesztése Romániában még nehezebb ügy, mint Magyarországon. Bukarestben és Kolozsváron magam szerveztem két könyvbemutatót, a román szakmából méltatták a könyvet, a média visszafogott volt, de pozitív. Magát a könyvet viszont csak ritkán idézik, nem nagyon tudtak vele mit kezdeni. Ott még jobban látszik, mint Magyarországon, a körön kívüliség. Amikor valaki körön kívüli és külföldi, egyrészt megvan a státusza, a megkülönböztetett helyzete, másrészt ha nem tud a tűzhöz közel férkőzni, a senki földjén mozog. Valószínűleg ez érvényes erre a könyvre is. Túl jól informált ahhoz képest, hogy igazi külföldi írta – mert én olyan területet kutattam, amit akkor, s azt kell mondjam, azóta sem bolygatott meg érdemben egyetlen román kutató sem. Ilyenkor felmerül a kérdés: annyira kimerítettem volna a lehetőségeket? Nem hiszem. Vagy egyszerűen nem tudnak mit kezdeni ezzel a témával? S akkor ezzel a könyvvel sem tudnak mit kezdeni, mert rendkívül kritikus. Hogy elébe menjek a következő kérdéseknek, rendkívül kritikus a magyar elittel és a korszak kisebbségi szemléletével is. De ugyanakkor feltárja az állami homogenizációs programnak a geneziséjét is, ami korántsem a '70–80-as évekből ered, hanem sokkal korábbról. Ezt a folyamatot írja le a könyv, többé-kevésbé tárgyyszerűen, higgadtan, de elég módszeresen, hiszen

elég komoly feltáró munka előzte meg. Ezzel az örökséggel a szakma igazából nem tud mit kezdeni.

Könnyű ma csupán erkölcsi alapon elítélni a Ceaușescu-rendszert, ahogy sokan teszik, és ezt valahogy el tudom fogadni, mivel valóban egy brutális elnyomó gépezetről volt szó. De sokkal nehezebb terepmunkával és mikroszinten megvizsgálni, hogyan változott meg egy adott területnek a népessége, vagy hogy milyen etnikai elitcsere előzi meg a politikai megtorlásokat egy erdélyi városban. Ezek még mindig kellemetlen tematikák, mert akarva-akaratlanul az éppen aktuális államhatalom legitimitását bolygatják. Az, hogy a Székelyföldön ki érzi magát otthon, és miért nincs a román közösségnek komfortérzése, az egy olyan terület, amit inkább ne bolygassunk. Mert a román többség hivatalosan nyilván jól érzi magát, az egyéni történetek éppen az ellentétét mondják ennek; aki ott él, az pontosan tudja, hogy helyben ki érzi magát otthon, és ki az, aki alatt nincs igazán talaj, és fél egy-egy fordulattól. Úgy, ahogy '89-ben.

A magyarok tanultak-e belőle? Nem hiszem. De nem kell feltétlenül tanulni belőle. Elég, ha elolvassák. Ezt jó pár ember meg is tette, elolvasták. Azt hiszem, szakmailag értékelték, ennek örülök – de aztán nem nagyon vittek előre a kutatást. Úgy gondoltam el a szerepemet, hogy én, a marslakó nem fogom tudni, nem is akarom elvégezni a helyiek helyett a munkájukat, nem tudok még egyszer hónapokat eltölteni, több tízezer oldalt átkutatni egy bukaresti levéltárban. Megadtam a löketet, kijelöltem néhány alapkérdést, most már csinálják mások. Cáfolják meg az eredményeimet, vagy folytassák a kutatást, menjenek előre az 1960–70-es évekbe. Demeter Csanád írt később az 1968-as megyésítésről, majd Novák Csaba Zoltán tárta fel a Ceaușescu-rendszer nemzetiségpolitikáját. Meg lehet említeni a Novák Csaba Zoltán és László Márton által közösen írt, Marosvásárhely 1990 márciusáról szóló kötetet, amit én rendkívül fontosnak tartok. De mégis túl sok szál maradt elvarratlan, és azóta is ott lógnak.

FTG: Két kérdés ezzel kapcsolatban, s előttük egy megjegyzés. Az 1970-es évek elején jártam először Erdélyben, gyerekként, sok névre, eseményre emlékszem azokból az évekből. A könyved mégis egy ismeretlen világba vezetett be, tucatjával találtam benne olyan emberek nevét, akiket akkoriban már a székelyföldi értelmiség sem emlegetett. Az ötvenes évek helyi politikusainak, a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) adminisztratív vezetőinek már az emléke is alig élt, a MAT már a múlt része volt. Monográfiád nyomán az a benyomásom támadt, hogy ezt a korszakot valószínűleg még ötven, száz évig lehet különböző aspektusok szerint kutatni. Viszont ez a munka már korábban elkezdődött. Te is sokat hivatkozol olyan részeredményekre, amelyek Gagyi József és Oláh Sándor nevéhez kötődnek, fontos publikációkra, amelyek számodra is előkészítették a terepet. Mennyire volt koncepciózus az ottani előzetes kutatás, és mennyire épült erre rá a tiéd? S hogyan férhettél hozzá az eredeti forrásokhoz, levéltári dokumentumokhoz? Mindenki tanulmányozhatta őket?

SB: Én tudatosan építettem ezeket a kutatásokat. 2001 őszén felvételiztem a doktori programra, s amikor elkezdtem a téma iránt érdeklődni, amikor eldöntöttem, hogy ezt szeretném megcsinálni, éppen akkor, tőlem teljesen függetlenül, Bárdi Nándor, Oláh Sándor, Gagyi József már eldöntötték, hogy elindítanak egy MAT-kutatást,¹ feltárják a korabeli sajtót, interjút készítenek volt pártkáderekkel. Kiindulópontként Gagyi Jóska meginterjúvolja az édesapja barátait, akik, húszan-harmincan, ott dolgoztak a MAT apparátusában. Így születik meg az első nagy teljesítmény, egy komoly információs adatbázist tartalmazó életútinterjú-sorozat.

Aztán ugyanő ír egy MAT-kronológiát, úgy, hogy elővette a korabeli sajtót, a hivatalos közlönyt, az alkotmányt, és elsőként feltárja a marosvásárhelyi állami levéltárban példásan rendezett tartományi pártbizottsági iratanyagot. Mindent az alapokról kellett felépíteni; át kellett gondolni, mit jelentett különböző társadalmi, etnikai vagy vallási csoportok számára a sztálinista Románia az 1950-es években. Bármilyen furcsának tűnik, ezek addig nem voltak földolgozva – hiszen még a Magyar Népi Szövetség története sem volt szakszerűen megírva. Született már erről is két munka, az 1980-as években Töttösy Magdolnáé, illetve Lipcsey Ildikóé, de az igazi áttörés ebben a vonatkozásban is később kezdődött, Nagy Mihály Zoltán kutatásaival, s főleg miután Bukarestben előkerült a Magyar Népi Szövetség sokáig elveszettnek tűnt iratanyaga. Ebből született az ötlet, hogy módszeresen feltárom a Magyar Autonóm Tartomány pártbizottságának az iratait.

FTG: *Tehát bekapcsolódva egy kutatási folyamatba.*

SB: Bekapcsolódva, igen. Ez volt az eredeti elképzelés. Ez azért fontos, hogy lássuk, hogyan jön be a képbe az állambiztonsági vonal. Két szálon indultam el, egyrészt a Román Nemzeti Levéltárban, Bukarestben, hogy végre kiderüljön, kinek a kezdeményezésére született a MAT. Nem tudtuk ugyanis, hogy miért is kellett létrehozni 1952-ben egy ilyen tartományt. A Politikai Bizottság iratai közül megtaláltam azokat a jegyzőkönyveket, amelyek arra utaltak, hogy az alkotmány átírása kapcsán, 1950–51-ben a szovjeteknek, közvetlenül Sztálinnak volt ebben szerepe, ők diktálták a mintát. 2002-ben jelent meg egy vaskos orosz dokumentumgyűjtemény, amelyben több kulcsdokumentum található Romániára meg az autonóm tartományra vonatkozóan. Marosvásárhelyen pedig ott voltak a tartományi pártbizottság iratai, kifogástalan állapotban. Az akkori helyi apparátus precízen rendezte ezeket az iratokat: körülbelül 300 dosszié szépen lefűzve, összesen néhány tízezer oldal. Tökéletes, átlátható irattömeg, ami lefedte ezt a 9 évet, 1951–52-től egészen 1960–61-ig, a MAT átalakításáig – ez volt a munkámban vizsgált korszak felső időhatára. Ott volt minden, ami kellett, a Központi Bizottsággal, a *rajon*okkal, tehát az alsóbb hatalmi szervekkel folytatott levelezés, a különböző ügyosztályok ira-

tai, ipar, mezőgazdaság, kultúra. Benne voltak a bürölések jegyzőkönyvei, a jelentések, az ellenjelentések.

Azután 2002-ben a Securitate irattárát felügyelő országos tanács, a CNSAS irattárához is fordultam kutatási engedélyért. Oda azért jutottam be, mert hajlandó voltam arra, amire mások nem. A nemzeti levéltárban, főleg a bukaresti központi részlegen soha nem említettem a kisebbségi témát mint kutatási tárgyat, hanem mindig azt írtam: politikai és közigazgatási változások 1944 és 1970 között. Puff! Találják ki, hogy ezen belül mi kell nekem. Aztán persze ki lehetett volna találni abból, amit kikérek.

FTG: *A neved segített ebben?*

SB: Valószínűleg igen. Valószínű, hogy egy magyar név nem segített volna, főleg 2002–2003-ban, amikor még sokkal keményebb rendszer volt a levéltári felügyeletben. Bár hozzáteszem: három másodperc alatt lecsekkolhatták volna – biztos vagyok benne, hogy megfelelő szinten meg is tették –, hogy ki vagyok, mi a tudományterületem s milyen a családi hátterem. De ezt soha nem tették szóvá. Most aztán pláne nem tennék, most teljesen oldott a dolog. De igazán akkor sem. Valószínűleg az olasz útlevél védett.

A szekunál viszont az védett, hogy 2003-ban az volt a szabály, hogy a külföldi kutatók óriási illetményt kellett hogy befizessenek a levéltárba való betekintésért, 16 millió lejt. Ez több mint 400 euró. Irdatlan nagy, több fizetésnek megfelelő összeg volt ez akkor. A román állampolgárok egymilliót fizettek, a külföldiektől pedig 1+15 milliót kértek. Az utóbbiak többnyire azt mondták, hogy nem fizetnek ennyit, mindenféle emberi jogokra és egyenlő bánásmódra hivatkoztak. Én viszont bármit megtettem volna azért, hogy bejussak, mert akkor kezdtem el a doktorit. Fogtam magam, beváltottam rengeteg pénzt, odamentem az egyik kerületnek a kincstárába, s befizettem. Nem hittek a szemüknek – ki ez az őrült, aki 16 millió lejt akar nekünk odaadni? Kaptam egy bizonylatot, s azzal besétáltam a levéltárba, hogy: most akkor megvan az engedély vagy nincs meg? Egymásra néztek, s kezdtek érkezni az iratok. Rögtön olyanok, mint az '56-os perek dokumentumai. Ugyanis én a Magyar Autonóm Tartomány anyagait kértem, s ők azt mondták, hogy ilyen iratuk nincs. Ilyen nincs, hogy az állambiztonság és a Magyar Autonóm Tartomány – persze én is naiv voltam, az állambiztonság ma is működik. Az '56-os peranyagokból viszont rengeteg van, mondták. Tudtam én már akkor, hogy voltak ilyen perek, de az iratokat még senki nem látta. Ezek a papírok elkezdtek özönlenni, elárasztottak. Nagyon készségesek voltak a munkatársak, elég nagy mennyiségben fénymásoltak – akkor nem volt még digitalizálás, mindent papíron kaptam meg, s nagy stóccokkal a hátizsákomban mentem haza. Mindig félttem attól, hogy meglátja a rendőr vagy akár a határőr – akkor még volt vámvizsgálat, s néha szigorú volt –, de végül nem történt ezzel probléma. Így kezdődött ez a kutatás.

Nyilván segített a név, de szerintem sokkal inkább segített az, hogy két dolgot tettem mindig, s ma is azt próbálom követni: 1. betartom a szabályokat, én soha nem korrumpáltam senkit, de amikor azt mondták, hogy fizessem be azt az elképesztő nagy összeget, szó nélkül kifizettem, nem garaszkodtam; 2. nem pofázok – tehát nem megyek tüntetni székely zászlóval a CNSAS elé, hogy legyen székelyföldi autonómia, nem, vagy nagyon ritkán és szavakat válogatva nyilatkozom a sajtónak a témában. Az, hogy mit gondolok egy-egy kérdésről, az csak rám tartozik. Tehát nem lettem problémás eset a levéltár és a belügy számára – ami gyakran egybeesik, mert Romániában a levéltárosok ma is belügyi alkalmazottak, és a teljes levéltár a belügyminisztériumhoz tartozik. Ők mindig úgy tekintettek rám, s gondolom, ma is úgy tekintenek, mint egy korrekt partnerre, olyan valakire, akit valóban érdekel Románia jelenkortörténete, és nyitott a párbeszédre. S ez a legfontosabb, mert ha ez a kölcsönös bizalom nincs meg... Nem azt mondom, hogy mindenben egyet kell érteni, hanem azt, hogy fontos: ne lássák rögtön balhésnak a magyar háttérrel érkező kutatót.

FTG: *Részt vettél egy fontos magyar–román közös kutatásban. Milyen szalon jutottál oda, és mi volt ennek az együttműködésnek a látható eredménye?*

SB: Annyiban közös, hogy amikor 2006-ban Traian Băsescu államelnök kezdeményezésére megalakult a kommunizmus bűneit vizsgáló elnöki bizottság, ebbe egy magyar tagot is bevettek, Salat Leventét. A testület elnöke Vladimir Tismăneanu, egy Amerikában élő, nagyon befolyásos román származású politológus, aki a rendszert valóban belülről ismerte, mert édesapja, Leonte Tismăneanu illegális kommunista volt, aki Spanyolországban harcolt, majd az 1950-es években fontos szerepet töltött be a nómenklatúrában. Vladimir Tismăneanu ma az amerikai neokonzervatív ideológiához áll közel, Romániában Băsescu elnököt támogatja a posztkommunista baloldallal szemben, és befolyásos háttérembere az européer liberális elitnek. Úgy érezte, hogy a bizottságba kell egy magyar képviselő. Jól ismerte Salat Leventét, így lett ő a bizottság tagja.

FTG: *Miért kellett magyar kutató? Hogy ezzel legyen a program földelve, legitimálva?*

SB: Igen! Ne felejtjük el, hogy mindez az EU-csatlakozás előtti évben történt. Akkor a románok sok olyan gesztust tettek, amit azelőtt vagy akár azután nem tettek volna meg. Kegyelmi pillanat.

Salat úgy érezte, hogy ezt a munkát nem fogja tudni vállalni egyedül. Nem történész, nincs energiája kutatni, és ezt be is vallotta. A feladat nagyon-nagyon összetett volt, egyrészt alap kutatásokat kellett végezni, privilegizált módon. Ami azt jelenti, hogy olyan fondokat tettek számunkra elérhetővé a levéltárakban, amelyeknek a létét korábban tagadták. A bizottsági mandá-

tummal pár hónapig bármit meg lehetett kapni. Ez 2006 nyarán történt, az év végéig meg kellett írni a kutatási jelentést. Ergo nem volt sok idő. Nem is használtuk fel az egész irattömeget, amit kutattunk. Salat Levente kinevezett egy hatfős szakértői csoportot, magyarokat – én voltam az egyik magyar –, s ebből a hat főből hárman, Novák Csaba, Olti Ágoston meg jómagam, felváltva jártunk Bukarestbe kutatni. Nagyon intenzíven és nagyon jó feltételek között. S utána leültünk, s románul megírtuk húsz vagy harminc oldalban a jelentés magyar vonatkozásait. Ez bekerült később a jelentés végső szövegébe, az a végső szöveg pedig a hivatalos közlönybe, tehát ilyen értelemben a román állam által elismert jogi aktus lett.

Le kellett írunk, hogy milyen hatása volt a kommunista diktatúrának a különböző fázisaiban a romániai magyar kisebbségre. Be lehetett tenni rengeteg olyan sérelmi anyagot is, amit egymás között nem is nagyon említettünk, szinte mondván, „á, ezek sérelmi dolgok”, hogy ezt is elvették, azt is elvették – az egyházi épületeket, a földet. Leírtuk, hogyan változott meg az erdélyi városok etnikai képe, hogyan dolgozták ki a falurombolás tervét, hogyan hurcolták meg a disszidenseket. Igyekeztük tisztázni, hogy a Magyar Autonóm Tartomány nem szeparatista képződmény volt, hogy magyar kommunisták működtették, akik minden felsőbb utasítást végrehajtottak, azokat is, amelyek a helyi lakosság ellen irányultak, vagy hogy ’56-nak milyen hatása volt a magyar kisebbségre. Azt próbáltuk bebizonyítani, hogy a román kommunizmus, a kommunista diktatúra nagyjából mindenkinek elég rossz volt, etnikai vonatkozásai miatt viszont a magyar kisebbség számára bizonyos vonatkozásban még nagyobb tragédiát jelentett. Ezt a lehetőséget, amit kaptunk, nagyon méltányoltuk, óriási áttörés volt. Partnerként kezeltek, s ugyanezt leírhattuk a később megjelent nagy kötetben, a szerkesztett összefoglaló változatban is, amire ma sokat hivatkoznak.

FTG: *Milyen nyelven jelentek meg ezek a dokumentumok?*

SB: Románul. Tudtommal készül – nem tudom, mióta, és nem tudom mikor fog megjelenni – egy angol változat is. Egyébként a *Sztálin a székelyeknél* című monográfiámnak is alakul az angol verziója, remélem, ez is megjelenik két éven belül.

A jelentést románul adták ki, de nagyon sok ismertetőt írtak angolul is. A magyar rész pedig olvasható a *Magyar Kisebbség* című folyóiratban, sőt: ott egy egész lapszámot szenteltek a jelentés megvitatásának. Elég élénk volt az érdeklődés, tízen-tizenöten szóltak hozzá a szöveghez meg az egész bizottsági munkához. Kaptunk kemény kritikákat is, de úgy gondolom, nehéz lett volna többet tenni hat hónap alatt. Egyébként nem akartunk fölöslegesen provokálni. Nem akartunk egy durva sérelmi anyagot összeállítani, inkább próbáltunk higgadtak, tényszerűek maradni. Utólag rájöttünk, hogy terjedelmileg sokkal többet írhattunk volna. Más kutatócsoportok ugyanis kiírták

magukat, háromszor annyit adtak le a szerkesztőknek, mint amennyit eredetileg vállaltak, mi tartottuk magunkat a húsz flekkhez, pedig írhattunk volna hatvanat, de ezt akkor nem tudtuk. Viszont az, ami megjelent, szerintem korrekt összefoglaló, s benne vannak azért a sérelmek, a fő csomópontok is.

FTG: Van itt két összefüggő kérdés, ami már részben ezekkel az utóbb említett anyagfeltárásokkal, s bizonyos politikusszemélyiségeknek – vagy a politikával kapcsolatba sodródott személyiségeknek – a megítélésével kapcsolatos. A könyvedbe önálló fejezetet illesztettél, másutt külön tanulmányt írtál Márton Áronról, részben a meghurcoltatásáról. Empátiával kezeled a nagy jellemeket, de a gazembereket is. A tettek mögött igyekszel felkutatni a mozgatórugókat, a rossz döntésekről szólva felsorolod a mentségeket is. Márton Áron-portréd különösen empatikus. Van benned valami hajlandóság, rokonszenv a Márton Áron-féle társadalomszervezés iránt? Vagy önmagában a katolicizmus iránt?

SB: Van, mert én is egy rossz (avagy nem túl gyakorló) katolikus vagyok, a család olasz ága katolikus. Egyfajta katolikus neveltetést kaptam, szombat délután hittanra jártam egészen a bérmlásig, később is sok délutánt töltöttem a lakónegyedemben található parókián; igaz, akkor már elsősorban kosárlabdázni és focizni jártam „a papokhoz”. Márton Áron, aki egyszerre főpap, politikus és mondhatnám: szent ember, számomra azért rendkívül rokonszenves, és ez biztosan látszik az írásokból is, mert egyszerre tudta megjeleníteni ezeket a tulajdonságokat. Nagyon nehéz főpapnak lenni, szent embernek és praktikus személyiségnek, tehát olyannak, aki tud bánni az élet különböző helyzeteivel. Márton Áron nem örült, nem fanatikus, nem tárgyalásra képtelen ember. Olyan személyiség, aki csak elvszerű megállapodásokat tud megkötni, aki soha nem megy bele olyan kompromisszumokba, amelyek talán rövid távon hoznak egy minimális anyagi hasznot, de hosszú távon károsak. Idoloikat gyártani nem kell, de az ő kiállása példaértékű abban a vonatkozásban, hogy hogyan kell viselkedni egy diktatúrában, ami a 20. század egyik kulcskérdése kis embereknél meg nagy embereknél egyaránt.

FTG: A kérdés: az a fajta társadalomszervezés, ami az ő nevéhez fűződik, amit részben kényszerből, részben elvből vállalt, folytatható? Érvényes lehet még a 21. században?

SB: Igen is és nem is. Kezdjük a nemmel: azért nem, mert az, amelyben ő működött, zárt társadalom volt. Ő úgy próbál építkezni, hogy az egymástól elszigetelt katolikus mikrovilágok a világtól is elszigetelten működjenek, hogy ne fertőzze meg őket az állami ideológia, a hivatalos ateizmus. Ma ez már nem nagyon működne, mert minden információ összekapcsolódik, mindenki valamilyen hálózatban él. Ez az elkülönülés már nem lehetséges. Ugyanakkor Bójte Csaba tevékenységét megfigyelve rácsodálkozunk, hogy ezeket a gondolatokat a 21. században is tovább lehet vinni.

Márton Áronnak nem volt szüksége arra, hogy médiaszemélyiséggé váljon. Nem is engedték volna, természetesen. Döbbenetes, de az 1945 utáni életéről még nem került elő mozgókép. Azért nincs, mert egyszerűen nem kaphatott nyilvánosságot az, amit tesz az egyházért és a saját népéért. Ez a modern világban már nagy tragédia volna. Bőjte Csaba azért is tud sikeres lenni, azért tud nagyon sok pénzt gyűjteni, mert az emberek tudják, hogy mit tesz, látják a tévében, és adományoznak. Ha nem volna ilyen lehetősége, akkor is azt csinálná, amit most, de nem két- vagy három- vagy négyezer gyereket, hanem csak kétszázat tudna megmenteni. A modern világ nem csak rossz dolgokból áll. A nyilvánosság, az információcsere, a globalizáció azt is lehetővé teszi, hogy egy szent ember ma sokkal nagyobb hatósugárral tudjon működni.

Márton Áron nem jött át például Magyarországra sem. Itt alig ismerik őt és az erdélyi katolicizmus korabeli életét, így összehasonlítani sem tudják a két katolikus közösségnek az akkori magatartását. Kezdve a főpapoktól egészen a hívőkig. Nem biztos, hogy ez az ismeret a magyarországi katolicizmus dicsőségére válna, de jó összehasonlítási alapot adna.

FTG: Itt összekapcsolódik két kutatási területed. Olvastam egy tanulmányodat a Szentszék és a magyar állambiztonság kapcsolatáról, s azt a szomorú tanulságot szűrtem le belőle, hogy amikor bizonyos liberalizálás következik a Vatikánban – beleértve a második vatikáni zsinatot is –, ez együtt jár a kommunista diktatúrának való, bizonyos mértékű behódolással. A Vatikán rengeteg engedményt tett a diktatúráknak, az ellenálló egyházi személyiségeket pedig cserbenhagyta. Te ezt konkrétan nem fogalmaztad meg így abban a tanulmányban, de...

SB: ... de elég közel voltam hozzá. Igen, én is így látom. Az egy másik kérdés, hogy Romániában nem volt olyan alapvető törés, mint Magyarországon '56-ban; '56 tudatformáló tapasztalat az egész magyar társadalom számára. Amikor egy egész társadalom átéli néhány napig, hogy nincs lehetetlen. Azt, hogy le lehet győzni a szovjet típusú diktatúrát – és rögtön utána megtapasztalja, hogy ez csak merő illúzió. És nem tudhatja, hogy ez a régi-új berendezkedés meddig fog tartani, de érzi, hogy akár kétszáz évig is. Ez a gondolat valószínűleg a katolikus egyházat is megfogta. Az, hogy a legnagyobb katolikus méltóság, Mindszenty József bíboros több mint élő szimbólum, tizenöt éven át ott van házi őrizetben a Szabadság téren, az amerikai követség egyik kis szobájában, jelzi, hogy mi a mozgástered. Szinte nulla. És ott van az állam behatolása az egyházi életbe, a csendes ellenálló kisközösségek durva megregulázása (lásd a „Fekete Hollók” fedőnév alatt futó műveletet és letartóztatáshullámot 1961-ben). Egyházi vonatkozásban a megtorlás és a megfélemlítés egyáltalán nem ér véget a '63-as amnesztiával, hanem szépen folytatódik, jelezve, hogy az úgynevezett klerikális reakció, a „jobboldali” antikommunista katolikusság olyan gondolati világ, olyan tár-

sadalmi felfogás, amivel a Kádár-rendszer nem fog tudni, nem is akar tudni kompromisszumot kötni. Tehát meg kell törni, el kell szigetelni a kitartó embereket, a többiekkel viszont lehet, sőt kell beszélni. Itt tehát nagyon más a helyzet, mint Erdélyben, ahol Márton Áront nem törli meg a hatéves fogság. A magyarországi főpapokat megtöri. Mindszentyt persze nem győzi le a fogság, illetve az '56 utáni keserű tapasztalat, csak már nem követi őt szinte senki. Mindszenty tragédiája az, hogy Márton Áronnal ellentétben nincsenek követői. Persze Márton Áront sem követi feltétlenül mindenki, noha utólag mindenki Márton Áron-hívó volt, de a '60-70-es években valószínűleg sokan tévesnek gondolták Márton elvi álláspontját, amikor nagy könnyebbség származott volna egy kis behódolásból. Akkor sokkal többen utazhattak volna külföldre, sokkal nyitottabb lett volna ez az egyház. Ahogy a magyar egyház nyitottabbá vált, de ez a nyitás minden lépésében – ezt ma már tudjuk bizonyos iratokból – az állam ellenőrzésével, sőt az állam irányításával történt. Ami utólag még súlyosabb, és itt nem az erkölcsi oldalról beszélek, hanem a társadalompszichológiai következményekről.

FTG: *S a Vatikán nyújtott valami védelmet Márton Áronnak? Mert a magyar egyházat gyakorlatilag nem védte ebben a periódusban.*

SB: Ezt nem tudhatjuk, mivel Romániára vonatkozó vatikáni iratokat kellene ismernünk. Azt viszont látjuk, már Agostino Casaroli nemrég kiadott irataiból is, hogy Románia rendkívül összetett feladatot jelentett a Vatikán számára, ugyanis legalább négy, inkább öt különböző irányzattal kellett megbirkózniuk. Ott volt az érsekség Bukarestben, amely közel áll a politikai hatalomhoz, de nincsenek hívek. Ott volt Gyulafehérvár, ezzel a kikezdehetetlen Márton Áronnal, akiről Róma is tudta, hogy ő nem Lékai, nem Ijjas, tehát nem egy magyarországi főpap, és nem is Stefan Wyszyński bíboros, aki – Lengyelországban – bizonyos nagyon minimális kompromisszumot köt, hanem sokkal keményebb vonalat visz, de nem akar illegális egyházat, katakombae egyházat, olyat, amilyen Csehszlovákiában él, viszont az állammal nem működik együtt szinte semmiben. Ott volt Iași a csángó-problémával, illetve a nagy számú román katolicizmussal, ott volt az 1948-ban halálra ítélt görög katolikus egyház kérdése. Ami egy óriási seb, amiből a magyarok kevesebbet éreztek, de ez a román társadalomban – főleg Erdélyben – hihetetlen nagy drámát és belső konfliktust jelentett, és ott voltak a német, a sváb katolikusok Temesváron és Szatmárban. Tehát amikor azt mondjuk, romániai katolikus egyház – melyik? Kánonjogilag nem, de társadalomtörténetileg legalább öt volt. Ezeket különböző emberek képviselték, különböző elképzelésekkel, s mindegyiknek megvolt a maga projektje. Márton Áronék a magyarországi egyházon keresztül is próbáltak hatni. A románok a csángókkal szintén egy bizonyos projektet vittek előre. A görög katolikusok szerették volna visszakapni a státuszukat, de a Vatikán elgondolása az volt, hogy az ortodox világ-

gal is fenn kell tartani a kapcsolatot, sőt a párbeszéd érdekében fel lehet áldozni a katolikusok érdekeit is. Azaz Románia a Vatikán szempontjából egy nagy sakktábla volt, kevés hívővel – összesen másfél millió katolikus hívő a húszmillió lakosból –, de rendkívül sok érzékenységgel. Soha nem találták meg ehhez a kulcsot, nem tudták megfogni ezt a világot, nem véletlen, hogy Casaroli, aki bejárta fél Kelet-Európát, Romániába soha nem utazott, és emlékirataiban sem említi az országot.

FTG: *Visszatérek majd a főkérdésre, de most önkéntelenül adódik egy alkérdés: vannak-e olasz tárgyú történelmi kutatásaid? Az utóbbi, a Vatikán politikája részben az, nem? Továbbra is foglalkozol vele?*

SB: Szeretnék még, csak hogy a Vatikán levél- vagy iratkezelési gyakorlatát ismerve valószínűleg a fiam vagy az unokám tud majd a '60-70-80-as évekkel foglalkozni. Ez valószínűleg nem vicc. Tehát nem tudom, hogy ez önálló kutatási téma-e... Egyébként hiszek a kutatói szerencsében. 2007 elején bementem az ÁBTL-be,² bevallom, édesanyám generációját kutattam, azt a korszakot akartam jobban megérteni olasz-magyar viszonylatban, amikor édesanyám eljött. Milyen volt akkor Magyarország? S miként látták akkor Olaszországot innen, akár állambiztonsági vonatkozásban? Nézem a tárgymutatót, és rögtön látok egy fantasztikus vatikáni anyagot, a „Nérók” sorozatát (így nevezte a magyar állambiztonság a vatikáni államtitkárságot), amit persze addig nem nézett meg senki, mert nem voltak benne feltűnő magyar vonatkozások. S mert nem értették a másik oldalt, az olaszt, amit viszont én sokkal jobban ismertem. Ebből épült fel az a tanulmányom, ami lehetett volna sokkal, de sokkal terjedelmesebb, mert óriási feldolgozott anyagom volt hozzá. Aztán – vicces a sors – megírtam ezt olaszul, megjelent egy jó folyóiratban, és soha senki nem idézte.

Mondhatnám, ez a legnagyobb tudományos kudarcom – 2009-et írunk. Nem dicsérték, nem bírálták. Egyszerűen nem vettek róla tudomást. Pedig két egész évig dolgoztam valamin, társadalmi munkában, mert nem volt mögötte projekt, nem volt pénz. Beleástam magam a kommunista rendszerek egyházpolitikájába, rendszeresen jártam az ÁBTL-be és az Országos Levéltárba, rengeteget anyagot gyűjtöttem, fordítottam magyarból olaszra, egy ideig csatlakoztam a Kádár-korszak egyházpolitikáját vizsgáló informális kutatói hálózathoz, a Fehér Hollók csoportjához is. Ennek eredménye ez a két publikáció, egy magyarul, amit olvastál, egy olaszul, amely egy egyéni történetből („Mozart” ügynök és a magyar állambiztonság) próbál általános következtetéseket levonni a kelet-európai hírszerzés működéséről és az állambiztonsági iratok használhatóságáról. Ebben a témakörben más nem jelent meg tőlem egészen a Márton Áronról szóló írásig. A források megvannak, de valahogy úgy láttam, hogy olasz részről teljes az elutasítás. Én pedig azt gondoltam, hogy nem fogom magam ismét olyan helyzetbe hozni, mint

amilyenbe a Sütő-üggyel kerültem 2005–2006-ban, amikor hiába tettem le az asztalra egy szakmailag megalapozott tanulmányt, sokan érzelmi alapon támadtak, akkor is és ma is úgy érzem, hogy igazságtalanul. Ha nekik nem kell ez az olasz téma, a magyar hírszerzés és a Vatikán, vagy a szovjet típusú rendszerek és a Vatikán, akkor én sem ragaszkodom hozzá.

FTG: A Vatikánban a pokolba kívántak – gondolom, Erdélyben is vannak néhányan, akik így vannak veled. Húvösen, tárgyyszerűen minősíted a marxista magyar elitet, de igyekszel megérteni a döntéseit, megtalálni képviselőinek emberi vonásait. Nem onnan ered ez az objektivitás, hogy tanulmányozhattad az olasz fasiszta rezsim működését, amely egy hasonló – kezdetben ráadásul szintén baloldali – integrációs keretet teremtett a húszas-harmincas években, s szintén áthatotta a társadalmat?

SB: Ez érdekes párhuzam – nekem sohasem jutott eszembe, hogy azért foglalkozom ezzel, vagy azért lennék esetleg empatikusabb... Két kulcsfogalmat használjunk, a társadalmi integrációt meg a kollaborációt. Én azt vallom, a munkáimban is azt mondom, hogy a román kommunista rendszer – a '40-es évektől a '70-es évek végéig legalább – sokkal nagyobb társadalmi integrációs képességgel bírt a magyarok iránt is, mint gondolnánk. Ez az integráció nem jelent automatikusan kollaborációt, ami, ahogy ma használjuk, megbélyegző terminus. Használhatjuk azonban leíró módon is, úgy, ahogy a nacionalizmust is lehet leíró fogalomként is, megbélyegzőként is használni. A kollaboráció azt jelenti, hogy a társadalom több jelentős rétege vagy akár többsége aktívan vesz részt vagy passzívan eltűri az állam tevékenységét. Én azt mondom, hogy a magyar lakosság Erdélyben, például a MAT idején, jelentős részben aktívan támogatta az államot. A magyar társadalomnak, kiváltképp az értelmiségnek ezzel szembe kellene néznie.

Elég könnyű volt a '90-es években azt mondani, hogy mindent a kommunisták tettek. A kommunisták azonban részben az apáink voltak. Nagyon gyakran előfordult, hogy az egyik testvérből, ha nem is partizán, de anti-kommunista lett, a másik pedig párttag, és persze egészen más karriert futottak be. Illetve van egy elég széles réteg, amely azokból áll, akik '45 után új világot próbáltak építeni, hittek, aztán valamikor az '50–60-as években kiábrándultak; akkor derült ki számukra, hogy nem az lett belőle, mint amit elképzelték. Magyarországon '56 nagyon erős cezúra, a rendszer megítélése szempontjából is. De Romániában nincs ilyen éles választóvonal, inkább csak fokozatok. Van, akinél már az '50-es évek elején – például a kollektivizálásnál – betelik a pohár. Másoknál '56 a határ, amikor látják vagy hallják, hogy mi történt Magyarországon, vagy az '56 utáni romániai megtorlások. Megint másoknál mondjuk a Bolyai Tudományegyetem megszüntetése. Van, akinél egyszerűen a kétnyelvű táblák eltüntetésére vagy a románoknak a magyar településterületre való, tömegesnek vélt betelepítése. Nagyon összetett folyamat ez, de az egésznek a vége az, hogy kialakul az a közérzet, ami a '80-as,

'90-es években domináns volt, hogy itt alig volt kollaboráció, és mindenért, ami történt, a románok által működtetett kommunista rendszer a felelős. Én azt próbáltam bemutatni, s ezt ma is vallom, hogy ez a rendszer nem csupán román volt, hanem olyan központilag irányított gépezet, ahol, főleg az első évtizedben, a hatalmat bizonyos értelemben helyi emberek gyakorolták. Ma, tíz évvel a kutatás után is azt mondanám tehát, hogy a MAT idején, az '50-es években a helyi kommunisták kezében valódi hatalom volt. Ez teljesen eltér a '70–80-as évek világától, amikor a centralizáció és az etnikai homogenizáció olyan méreteket ölt, hogy a magyaroknak gyakorlatilag nem osztanak lapot. Azok a magyarok, akik a MAT idején működnek a pártban, a szekuban, a különböző állami struktúrákban, igenis hatalmi tényezők. Az egy másik dolog, hogy mire használták vagy éppen nem használták föl ezt a hatalmat. De ők akkor tényezőknak számítottak, nekik erről számot kell adniuk. Ez korántsem azt jelenti, hogy el kellene őket ítélni mint csoportot. Van bennem empátia, pontosan azért, mert ők hittek. Nem voltak opportunisták, nem voltak megélhetési káderek; olyan emberek ők, akik felküzdötték magukat, és illegális múltjuk vagy a mozgalomban szerzett érdemeik miatt kerültek későbbi pozícióba.

FTG: Kétségkívül önértékelési zavaraik kellett hogy legyenek, hiszen azt gondolták, hogy alkalmasak komoly közigazgatási szerepek betöltésére.

SB: Sehol nem voltak alkalmasak kezdetben, de ahogy többen is fogalmaznak a velük készült interjúkban: valahogy belejöttek. Az elején borzasztó dolgokat művelnek, egyrészt a helyesírással, másrészt a fogalomrendszerrel, meg a zavarral, ami a fejükben uralkodik. De lassan beletanulnak. Az a különbség köztük és a későbbi elit között, hogy ez a magyar apparátus nem tud kifejleszteni egy második generációt. A nagy váltás akkor következik, amikor ezeket a magyar, mondjuk úgy: proli kádereket szép lassan, a '60-as években felváltja egy döntően román nemzetiségűekből álló professzionális kommunista elit, amelynek tagjai már egyetemet végeztek. Jönnek ezek az új káderek, akik elvégezték a jogot, vagy közgazdászok és mérnökök. Nem biztos, hogy rendkívül okos emberkéek egyenként, de megvan a szakképzettségük, s van hatalmi öntudatuk, amivel a régiek nem rendelkeztek. Tudnak öltözködni, társaságban viselkedni, tudnak esetleg egy idegen nyelvet is. Megtanultak elitként élni, ami az első magyar illegális kommunista múltú csapatnak egyszerűen nem sikerült. Ez a második generáció már úgy használja a pártot, mint egy autóbust. Felszáll, leszáll.

FTG: Úgy is kell.

SB: Az a magyar értelmiség például, amelyik a '40-es években kezd működni, Sütőék, ez a 1927 és 1929 között született nagy generáció a '60-as években ábrándul ki, amikor látja, hogy szűkülnek a kollektív lehetőségek. Látják,

hogy elindult egy másik, egy román projekt, amelyben ők már nem vesznek részt, vagy csak nagyon marginálisan, és látják a sok igazságtalanságot, ami ellen nem tudnak szót emelni – noha korábban ők is aktív részesei voltak ennek a rendszernek. Azelőtt ebből profitáltak, s közben megírták az ódákat, amikre később nyilván nem emlékeznek szívesen.

FTG: Több emberről a te kutatásaid révén derült ki, hogy nem olyan makulátlan nemzeti hősök, ahogy azt sokáig gondoltuk. Többen és fontosabb emberek, szentek is együttműködtek a Securitatével, ráadásul nem minden esetben vagy nem végig kényszerből. Írtál Szilágyi Domokosról és Mikó Imréről. Nem a történetük érdekel, nem a felelősségüket firtatom: arra vagyok kíváncsi, hogy mi volt a te viszonyod az ő szerepükhöz. Amikor ott voltak a kezekben a dokumentumok, amikor te magad rájöttél erre, mit gondoltál, s milyen kezelési módszert gondoltál alkalmazhatónak az információk nyilvánosságra hozatalában?

SB: Minden történet más. A Szilágyi Domokosra vonatkozó iratok láttán egyszerűen rosszul lettem, majdnem... nem akarok patetikus lenni, de fizikai fájdalmat éreztem. Attól, hogy mennyire rossz ezzel szembesülni, s mennyire rossz lesz majd beszámolni róla. Nem is volt jó – akiknek beszéltem róla, vagy nem hitték el, vagy pedig furcsán tekintettek rám, hogy miért kellett nyilvánosságra hozni Szilágyi Domokos ügynökmúltját, miért kellett ezzel megkeseríteni sok tisztelőjét és rajongóját.

Mikónál más volt a folyamat, mert ott a családdal együttműködve történik az életút feldolgozása, beleértve a Securitatével fenntartott kapcsolatának felderítését és nyilvánosságra hozatalát. Kicsit idősebb vagyok, meg talán tapasztaltabb is, próbálok elkerülni azokat a hibákat vagy tapintatlanságokat, amiket korábban elkövettem, amikor mindent egy slusszban megírtam, és hagytam, hogy gondoljanak róla, amit akarnak. A Mikó Imréről írt tanulmánnyal például – rendkívül összetett az ő története minden szempontból – azt próbálok bemutatni, hogy mit jelent az állambiztonsággal való együttműködés egy már egyébként is zaklatott és nagyon változatos életpályájú személyiség számára. Mi motiválhatja? Nyilván nem a karrier, nem a pénz, nem az ideológiai egy húron pendülés – hanem akkor mi? A tanácsadói szerepbe kerülés igénye, vagy az a vágy, hogy próbáljunk mégis politizálni valahogyan, próbáljunk hatni? Próbáljunk – az a fogalom, amivel most egyre inkább operálunk, a szolgálat – jót tenni a társadalomnak, jelezni a hatalomnak, hogy a kisebbség mit tart problémának? Valószínűleg sok-sok ilyen történet mögött vannak hasonló motivációk, azaz nem a sokak által elképzelt aljasabb szempontok. Pénzt egyébként kevés ember kapott, az nagy kiváltság volt, hogy a szeku fizessen a szolgáltatásokért. A legtöbb történet mögött nagyon összetett motivációrendszer van tehát, és ezeket kell próbálni megérteni. Az is teljesen egyértelmű, hogy mindez nem csak magyarokat érint. Azt viszont látni kell, hogy a román értelmiség, bár nagyon megosztott, ezeket az

együttműködéseket nagyon nyíltan tárgyalja. Az utóbbi években kialakult egy skizofrén rendszer: miközben számon kérjük a román társadalomtól a megújulást, a megbocsátást meg a bűnmegvallást a magyarokkal szemben, aközben az erdélyi magyar társadalom ezt a belső feladatot nem végezte el. Azok a szegmensek is, amelyek ezt elkezdték – például az unitárius egyháznál indult egy ilyen tényfeltárási vagy múltfeltárási folyamat –, utóbb rádöbentek, hogy jobb, ha megállnak. Ez viszont sokat elmond arról, hogy milyen is volt a viszony azzal a rendszerrel. Újra kellene definiálni, hogy van egy első fázis, amikor sokan hisznek benne, a '40-es, 50-es évek, ez rendben van. Mi történik utána? Mik azok a mozgatórugók, amelyek lehetővé teszik a rendszer fennállását és az etnikai viszonyok konszolidált állapotát még a '70-es, '80-as években is, amikor egyébként minden drámai módon romlik? Ez a kulcskérdésem. Bárdi Nándor szokta mondani, hogy őt elsősorban az érdekli, mit gondol az értelmiség a saját társadalmáról. Engem elsősorban az állambiztonság és a romániai társadalom paradox viszonya érdekel, és minél többet kutatnak e témában, annál bonyolultabbnak látom a választ.

Jegyzetek

- ¹ A Magyar Autonóm Tartományt 1952-ben szovjet nyomásra hozták létre. Területe 13,4 ezer négyzetkilométer volt: nagyrészt lefedte a régi Székelyföldet, azzal a különbséggel, hogy Marosvásárhely felett mezőségi falvakat is magában foglalt. 740 ezren lakták, 77%-uk magyar, 20%-uk román – a tíz járásból (rajon) mindössze kettő volt román többségű –, a zsidók és cigányok többsége magyar anyanyelvű volt. A lakosság közel 80%-a vidéken élt, az egyetlen nagyobb város 65 ezer lakossal Marosvásárhely volt. A nyelvhasználati jogosítványokról sokat elárul, hogy a városban működő orvosi egyetemen a román hallgatók sokáig magyarul tanultak. A párt és a biztonsági szervek vezetése leképezte a nemzetiségi arányokat: nagy többségük magyar volt. A vezető funkcionáriusok sok mindenben túlteljesítették a bukaresti elvárásokat: az ötvenes évek végén a MAT-ban arányaiban kétszer annyi letartóztatásra és elmarasztaló ítéletre került sor, mint Romániában általában.
- ² ÁBTL: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.